

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

З. О. Адаманова*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Україна проходить складний історичний період державного становлення. Перед Україною постала проблема, яка полягає у певному протиріччі між необхідністю інтегруватися у світову економіку з одного боку, та забезпечити внутрішню економічну інтеграцію, захист свого внутрішнього ринку, власного товаровиробника і національні інтереси — з іншого. При цьому слід враховувати, що світова економіка продовжує залишатися ареною зіткнення інтересів різних країн. Тож лише створення власної системи економічної безпеки дасть можливість уникнути можливих руйнівних наслідків швидкого відкриття національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захистити вітчизняного товаровиробника та ефективно взаємодіяти з міжнародними фінансовими та економічними інституціями. Забезпечення економічної безпеки є гарантом державної незалежності України, умовою її прогресивного економічного розвитку і зростання добробуту громадян.

Вивченням проблем, пов'язаних з національною економічною безпекою, займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Амітан, О. Барановський, І. Білько, С. Воронцов, Г. Пастернак-Таранушенко, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, А. Ілларіонов, Б. Кравченко, Д. Лосман, Є. Марчук, С. Мочерній, В. Мунтіян, О. Новікова, Ю. Петроченко, С. Пірожков, Р. Покотиленко, В. Радченко, Д. Родкопф, А. Сухоруков, А. Татаркін, М. Чумаченко, В. Шлемко.

Метою цієї роботи є аналіз сутності національної економічної безпеки України та її складових.

Наука про економічну безпеку держави є потребою часу і має повсюдну і повсякденну актуальність. Як і будь-якій молодій галузі науки, науці про економічну безпеку держави поки що притаманний значний методологічний "різновіс". Автори згаданих вище праць, власне, поки що не дійшли згоди щодо основних категорій зазначеної науки, у тому числі й щодо ключового визначення поняття "економічна безпека". Внаслідок цього будучи одноставними у визначенні суспільних явищ, які є джерелами загроз економічній безпеці, вони зходяться у практичних рекомендаціях щодо пріоритетів політики її забезпечення.

Зважаючи на те, що проблематика безпеки традиційно має статус найвищого пріоритету в державній політиці, поняття економічної безпеки набуває виняткового значення як аргумент прийняття політичних рішень: екосестейт¹ займається формуванням відповідної політики щодо забезпечення економічної безпеки держави або суб'єктів нижчих організаційних рівнів. Система забезпечення економічної безпеки передбачає здійснення постійного моніторингу соціально-економічних процесів з точки зору їх впливу на стан економічної безпеки, оцінку з цих позицій стратегічних програм, нормативно-правових

© Адаманова З. О., 2008

* професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Кримського інженерно-педагогічного університету (м. Сімферополь), доктор економічних наук, професор

¹ Від англійської "economic security of state" — економічна безпека держави (скорочено — екосестейт).

актів, а також аналіз ефективності поточних рішень у сфері економічної політики. Відтак методологічне дослідження, спрямоване на пошук оптимальних підходів до визначення поняття “економічна безпека”, є дуже важливим для коректного формування державної політики в економічній сфері взагалі.

Актуальність зазначеної проблеми посилюється й тим, що однією з офіційних ознак відокремлення науки про економічну безпеку в самостійну галузь економічних досліджень стало запровадження ВАК України окремих спеціальностей “економічна безпека держави” з 21.04.2001 р. та “економічна безпека підприємства” з 21.04.2002 р. Тому формування погодженого категоріального апарату цієї науки також є принципово важливим для ефективної організації системи атестації наукових кадрів.

Принагідно слід зазначити необхідність відокремлення понять “економічна безпека” держави як характеристики динамічного стану соціально-економічної системи та “забезпечення економічної безпеки” держави (окремими авторами цієї категорії дано назву “екосестейт”) як сукупності організаційно-правових відносин. У цьому дослідженні розглядатиметься саме перше поняття, яке, власне, і є предметом дослідження економічної науки.

Методологічно поняття “економічна безпека” держави виводиться дослідниками насамперед з поняття “національна безпека”. Останнє має формалізоване визначення у схваленому Верховною Радою України у січні 1997 р. офіційному документі — Концепції (основа державної політики) національної безпеки України². У зазначеній Концепції національна безпека розглядається як “стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз”. Такий механічний перехід від термінології національної безпеки (яка належить політичній науці) до термінології економічної безпеки, якщо ми прагнемо розглядати останню як предмет економічної науки, є неприпустимим.

За останні десятиріччя відношення до політики захисту національних інтересів, зокрема, в економічній сфері, у країнах світу зазнало значної еволюції. Якщо в першій половині — середині ХХ століття ця політика здійснювалася переважно за допомогою безпосередніх методів адміністративного впливу (протекціоністські дії у зовнішньоекономічній діяльності, адміністративне регулювання кредитного і валютного ринків, активне втручання в процеси ціноутворення тощо), останніми десятиліттями такі заходи або дедалі більше виявляють свою неефективність, або змушені призупинятися з огляду на явні або неявні зобов’язання, прийняті країнами перед міжнародними організаціями. Відповідно виникла необхідність розширення трактування поняття економічної безпеки.

Безпека не характеризує відсутність загроз як таких, що практично є неможливим. “Стан захищеності” означає в даному контексті відсутність системоруйнівних загроз, тобто тих із них, які неможливо органічно подолати в рамках механізмів, іманентних цій соціально-економічній системі.

Зважаючи на це, головним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб’єкта будь-якого рівня від особи до держави є відтворення свого існування, а в центрі визначення економічної безпеки доцільно розглядати саме категорію економічного відтворення. Приблизниками зазначеного підходу в Україні є фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, які трактують економічну безпеку як “наявність в державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та в усіх сферах докладання соціально корисної праці ..., а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави”³.

Г. Пастернак-Таранушенко ще у 1994 р. дав досить співзвучне визначення економічній безпеці як “стану держави, в якому вона забезпечена можливістю створення розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців”⁴.

О. Городецький, у свою чергу, зазначає, що “економічна безпека... визначає здатність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій”⁵.

² [Електронний ресурс] Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: www.rada.gov.ua.

³ [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.adamsmithconferences.com.

⁴ Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави // Розбудова держави. — 1998. — № 9/10. — С. 17.

⁵ Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 44.

М. Єрмошенко пропонує в рамках поняття “економічна безпека” розглядати спроможність держави самостійно виробляти і здійснювати власну економічну політику, а також визначати і реалізовувати власні національні інтереси тощо⁶.

Таким чином, економічна безпека держави визначається як складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на певному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

Досить часто зустрічається використання терміну “економічна безпека” як позитивної характеристики вже наявного “стану захищеності” інтересів суб’єкта⁷, яка може бути низькою чи високою. Тому застосування цього терміну як характеристики відтворювальної здатності економіки безвідносно до конкретного стану цієї здатності є коректним. Принципова перевага застосування терміну “відтворення” у трактуванні економічної безпеки держави полягає в тому, що дозволяє перейти від поняття безпеки як забезпечення реалізації національних інтересів (тобто процесу, що керується ззовні) до поняття безпеки як здатності до відтворення як основного національного інтересу. У такому ракурсі економічна безпека характеризує дієздатність системи та може досліджуватися з якнайширшим застосуванням методів та інструментів економічної науки.

В умовах становлення ринкової економіки, коли держава вже не може директивними методами впливати на суб’єктів господарської діяльності, вживаються заходи щодо оптимального впливу на процес суспільного відтворення (макроекономічні параметри, галузеві структури виробництва, ціни і грошово-фінансові потоки) для підтримки економічної безпеки України.

Для прийняття державними органами обґрунтованих рішень проводиться моніторинг індикаторів економічної безпеки та її складових, який передбачає передусім фактичне відстеження, аналіз і прогнозування найважливіших економічних показників. Особлива увага при цьому перш за все зосереджується на таких загальних індикаторах економічної безпеки:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;
- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;
- інтегрованість у світову економіку;
- торгове сальдо;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній та зовнішній борги;
- діяльність “тіньової” економіки.

Важливість того чи іншого показника національної економічної безпеки визначається тим, на яку її складову він впливає. Аналіз теоретичних розробок сучасних вітчизняних економістів, а також національного законодавства (зокрема, Закону України “Про національну безпеку держави”) дозволяє відокремити такі складові національної економічної безпеки: сировинно-ресурсна безпека, енергетична, економічна, фінансова, політична, військова, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна, зовнішньоекономічна.

Визначення національних економічних інтересів має першочергове значення при створенні системи економічної безпеки, яка є складовою цілісної системи національної безпеки держави, оскільки від цього залежить вироблення ефективних засобів їх реалізації і захисту.

Аналіз теоретичних аспектів економічної літератури дозволяє розподілити національні економічні інтереси держави за такими критеріями:

- 1) за ступенем важливості: життєво важливі, стратегічні, тактичні;
- 2) за тривалістю дії: довгострокові, середньострокові, короткострокові;

⁶ Єрмошенко М. М. Тіньові капітали: джерела і механізми нагромадження, шляхи повернення, легалізації і використання // Безпека економічних трансформацій. Матеріали круглого столу. — К.: НІСДС, Альтерпрес, 2000. — С. 131.

⁷ Гальчинський А. С. Основи економічної теорії. — К.: Вища школа, 1995. — С. 2.

- 3) за місцем дії: внутрішні, зовнішні;
- 4) за характером зіткнення: паралельні, розбіжні, спільні;
- 5) за ступенем реалізації: нереалізовані, частково реалізовані;
- 6) за сферою розповсюдження: виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, інституційні, військово-економічні, соціально-економічні, демографо-економічні, еколого-економічні⁸.

Наведемо коротку характеристику вищезазначених типів національних економічних інтересів. До стратегічних відносяться такі: здійснення структурної перебудови економіки, забезпечення ефективного розвитку національної промисловості, здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей. Життєво важливі інтереси — це збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів, вирішення державою соціальних проблем (безробіття, бідність, злочинність, житлове забезпечення тощо), створення рівних соціальних і економічних можливостей для всіх громадян. Тактичними інтересами країни є здійснення структурної перебудови економіки, здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку національного товаровиробника, здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей. Національні економічні інтереси також поділяються за місцем дії на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх відносять: забезпечення зайнятості населення та високого рівня трудових ресурсів, створення рівних соціальних і економічних можливостей для всіх громадян України, збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів України. Як зовнішні національні економічні інтереси можуть виступати:

- здобуття Україною належного місця у світовому розподілі праці та міжнародній торгівлі, інтеграція у світове господарство;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

За характером зіткнення економічні інтереси бувають паралельними, розбіжними та спільними. До спільних відносять: зростання добробуту українських громадян та забезпечення населення продовольчими товарами, поліпшення якості і структури споживання. За сферою розповсюдження національні економічні інтереси держави розподіляються на виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, інституційні, військові, соціальні, демографічні та екологічні. До виробничих відносять пошук і освоєння родовищ нафти, газу, вугілля, золота, алмазів тощо, забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу, а також сприяння ефективному розвитку національної промисловості. Військові інтереси країни — це створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема, військової техніки та озброєння, створення потужного воєнно-промислового комплексу, зокрема, ракетно-космічної галузі.

Пріоритетними національними інтересами у фінансово-кредитній сфері держави є забезпечення фінансової стабілізації в країні та подолання кризи платежів, здійснення бюджетної реформи, зниження дефіциту Державного бюджету до 1 % ВВП, систематичне виконання доходної частини Державного бюджету, ліквідація нецільового використання бюджетних коштів, суттєве вдосконалення податкової системи і посилення її стимулюючого впливу на розвиток виробництва, легалізація “тіньової” економіки в офіційну, ліквідація криміналізованого бізнесу і корупції, ліквідація заборгованості по заробітній платі, пенсіях, інших соціальних виплатах, стабільність національної грошової одиниці і забезпечення її конвертованості, поступове зниження інфляції, доведення її до 5% на рік, досягнення і підтримання позитивного зовнішньоторговельного сальдо і платіжного балансу, значно ширше залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій до розвитку національної економіки, прискорення розвитку національної банківської системи, створення ефективного фондового і страхового ринків, надійної системи довірчого управління майном. Вдосконалення товарної структури експорту та імпорту, забезпечення географічної її збалансованості, нарощування експортного потенціалу, забезпечення позитивного сальдо зовнішньоторговельної діяльності, підтримка вітчизняних експортерів, сприяння виробникам імпортозамінної продукції, особливо критичного імпорту, всі ці показники характеризують експортно-імпортні економічні інтереси держави.

⁸ Основи економічної теорії / За ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. — К.: Вища школа, 1997. — 223 с.

Виходячи з поданої класифікації, найбільш пріоритетними економічними інтересами України є:

- створення надійної системи економічної безпеки України;
- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки;
- забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу;
- створення потужного воєнно-промислового комплексу;
- збереження та розвиток інтелектуального й науково-технічного потенціалів України;
- вирішення державою соціальних проблем;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності тощо.

Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки, вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає з боку держави свідоме підтримання певних пропорцій між нагромадженням валового внутрішнього продукту й військовим будівництвом для забезпечення кількісних та якісних параметрів обороноздатності. Нехтування економічною безпекою призводить до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, нарешті, підриву системи життєзабезпечення нації з подальшою втратою суверенітету.

За сучасною методологією ступінь захищеності національних інтересів визначається кількісними та якісними оцінками загроз національним економічним інтересам із застосуванням критеріїв, індикаторів та їх порогових значень. Основним критерієм економічної безпеки країни є здатність її економіки зберігати або, принаймні, швидко відновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок або кризових ситуацій внутрішнього характеру.

Економічна безпека держави повинна мати такий ступінь захищеності національних інтересів в економічній сфері від реальних і потенційних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру, який дав би змогу забезпечувати функціонування національної економіки в режимі розширеного відтворення та задовольняти потреби особи, суспільства, держави.

Таким чином, аналіз теоретичних засад національної економічної безпеки дозволяє зробити такі висновки:

1) національна економічна безпека держави — це економічна категорія, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на певному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, які створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання;

2) головними індикаторами національної економічної безпеки держави є валовий внутрішній продукт (ВВП), темп інфляції, дефіцит бюджету, рівень безробіття, економічне зростання, рівень та якість життя, ступінь енергетичної залежності, ступінь інтегрованості у світову економіку, торгове сальдо, стан демографічних процесів, державний внутрішній та зовнішній борги, рівень розвитку "тіньової" економіки;

3) національна економічна безпека включає цілу низку складових: сировинно-ресурсну безпеку, енергетичну, фінансову, військову, економічну, технологічну, продовольчу, соціальну, демографічну, політичну, екологічну, зовнішньоекономічну;

4) на сьогоднішній день найбільш пріоритетними економічними інтересами України є: створення надійної системи економічної безпеки України; створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки; забезпечення альтернативних джерел надходження нафти і газу; створення потужного воєнно-промислового комплексу; збереження та розвиток інтелектуального і науково-технічного потенціалів України; вирішення державою соціальних проблем; побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності тощо.